

Banninglezing Tuur Elzinga (voorzitter FNV) - Het roer in handen
De Rode Hoed, 21 februari 2022

(gesproken woord telt)

Het was eind september. Ik stond op een klif in Normandië. Hoog boven het strand. De wind joeg flinke wolkenpartijen voor zich uit langs de heldere lucht. Het was niet koud, maar toch ging er daar een rilling door me heen.

Want hier, bij die klif – die u misschien zou herkennen als u zelf ook ooit in Normandië bent geweest, of als u de film The Longest Day heeft gezien – hier, bij die klif begon D-Day. Hier begon de bevrijding van West-Europa. De bevrijding van de bezetting. De bevrijding van het fascisme.

Deze klif of rots staat bekend als Pointe du Hoc. Strategisch gelegen tussen Omaha beach en Utah beach. Twee van de vijf landingsstranden van de geallieerden. Op deze twee stranden kwamen de Amerikanen op 6 juni 1944 aan land. En op deze stranden vielen die eerste dag de meeste slachtoffers.

Daarom moesten Amerikaanse jonge mannen en jongens van het US 2nd Ranger bataljon op deze plek vanuit de zee met touwen en touwladders proberen recht omhoog te klimmen terwijl ze van bovenaf beschoten werden. Maar ze zetten door, want de bunkers en kanonnen bovenop deze rots mochten niet in handen van de nazi's blijven.

Het is ontzettend indrukwekkend om daar te staan. Laat het even tot je door dringen.

Even verderop, bij een indrukwekkende erebegraafplaats van bijna 10.000 gesneuvelde Amerikanen, sprak Ronald Reagan veertig jaar na D-Day de volgende woorden:

These are the boys of Pointe du Hoc
these are the men that climbed the cliffs
these are the champions that helped free a continent
these are the heroes that helped end a war

Waarom waren deze jongens bereid geweest om alles te riskeren? Wat had zovelen aan kunnen zetten tot zoveel heldenmoed?

De President die hen de oorlog had ingestuurd, Franklin D. Roosevelt, zei, dat deze jonge mannen niet vochten om te veroveren, maar om een verovering te eindigen. Niet om de macht, maar om te bevrijden van de macht. Ze wilden niets liever dan terug naar hun veilige thuis, maar ze waren bereid te vechten voor de vrijheid. De vrijheid van de Europeanen. Onze vrijheid.

In een speech – al in 1941 – had deze president van de VS uitgesproken dat vrijheid een universeel mensenrecht is.

Dat er op een zekere dag in de toekomst een wereld zou moeten bestaan, waarin iedereen op de hele wereld vrijheid zou moeten kennen.

Meer in het bijzonder: vier vrijheden. Ik zal ze voor u nog even noemen, want velen zien vrijheid tegenwoordig vooral als 'lekker je eigen ding kunnen doen', als 'met rust gelaten worden', als louter keuzevrijheid.

Maar voor President Roosevelt was vrijheid een veel breder, inhoudelijker concept. Want wat zei Roosevelt?

Iedereen op de hele wereld zou recht moeten hebben op:

1. Vrijheid van meningsuiting
2. Vrijheid van religie, maar ook op
3. Vrijheid van gebrek – oftewel iedereen zou gegarandeerd in zijn basisbehoeften moeten kunnen voorzien, en
4. Vrijheid van angst – iedereen zou een veilig bestaan moeten kunnen leiden door onder andere wereldwijde ontwapening.

Die vier vrijheden vormden de morele rechtvaardiging om een kant te kiezen en -later- om daadwerkelijk partij te worden in de Tweede Wereldoorlog.

En deze vier vrijheden zouden ook in grote mate vormgeven aan de wereld na die oorlog. De vrijheden waarmee wij zijn opgegroeid.

Iets later in 1944 en iets verderop aan de Normandische kust appelleerde ook generaal Charles De Gaulle aan de waarden van de Franse revolutie om het Franse verzet tegen de Duitse bezetting nieuwe inspiratie in te blazen. Vrijheid, gelijkheid en broederschap – de waarden van de Verlichting.

Het zijn de idealen die velen van ons thuis en op school zullen hebben meegekregen. In mijn eigen geval speelde mijn opa daarin een belangrijke rol.

Mijn opa had twee wereldoorlogen meegemaakt. Hij was al met pensioen en had alle tijd voor mij. Met veel aandacht en liefde bracht hij me allerlei praktische vaardigheden bij. En belangrijke waarden. Waarden die door de oorlogen waren gevormd. Het grote belang van vrede en veiligheid, van praten, in plaats van geweld, om je problemen op te lossen. Het belang van sociale rechtvaardigheid en eerlijk delen, want dat was een voorwaarde voor vrede. Van zuinig zijn op alles wat je hebt. Juist en vooral ook op je vrijheid en je waardigheid.

U bent hier vanavond gekomen voor de Banning-lezing. Bij Banning draaide alles om de waarden en overtuigingen die mensen drijven. Want volgens hem is elk politiek handelen daarop terug te voeren.

Ik heb u met wat ik net vertelde een klein inkijkje gegeven in de normen en waarden die mij drijven.

En hier, vanavond, wil ik u – in de geest van Willem Banning - graag vertellen hoe ik vanuit die waarden, en vanuit mijn dagelijkse vakbondswerk, aankijk tegen de grote uitdagingen waar de samenleving nu, vandaag de dag, mee te kampen heeft.

Hoe gaan wij om met urgente maatschappelijke problemen? Met acute crises? Met grote omwentelingen?

Een vraag die bijzonder actueel is nu we als samenleving echt – en met grote urgentie – moeten zien te dealen met een klimaatcrisis, met een crisis in de publieke uitvoering, met een zorgcrisis en sociaal economische gezondheidsverschillen. Met een stikstofoverschot, met woningnood, een lerarentekort, toenemende segregatie in het onderwijs.

Met een energietransitie, een digitale transformatie en een noodzakelijke, maar radicale omwenteling naar een circulaire economie.

Maar hoe gaan we dat doen in een tijd waarin we te maken hebben met een verontrustende tweedeling en polarisatie, veroorzaakt door een groeiende kansenongelijkheid. Een tijd waarin burgers zich door de overheid gemarginaliseerd en soms zelfs gecriminaliseerd voelen. En op hun beurt de overheid met achterdocht tegemoet treden.

We hebben te maken met een diepe vertrouwenscrisis, de crisis aller crises, waarin de overheid haar burgers wantrouwt, de staat zijn onderdanen, en omgekeerd. Het volk wantrouwt zijn vertegenwoordigers en zijn regering.

De eerste en belangrijkste vraag die we moeten beantwoorden voor we al die andere crises kunnen aanpakken is: Hoe vinden we nieuw vertrouwen?

Immers voor alle genoemde problemen zijn plannen nodig en het vertrouwen dat die plannen ook kunnen slagen. Gebrek aan vertrouwen bemoeilijkt elke oplossing. Maar dat vertrouwen is ver te zoeken en de grote vraag is: hoe bouwen we dat weer op?

Dát is waar ik hier vanavond iets over wil zeggen. Hoe we het sociale contract tussen burger en overheid kunnen heruitvinden, hoe we het vertrouwen in de staat – onze ooit zo trotse welvaartstaat – kunnen herstellen. En hoe vrijheid daarbij een sleutelrol vervult. Niet het beperkte begrip van vrijheid waarvoor de afgelopen weken in diverse landen freedom convoys de weg opgingen, maar een bredere opvatting van vrijheid. Vrijheid desalniettemin. Vrijheid waarnaar zoveel mensen snakken. Ik hanteer daarbij niet de four freedoms van Roosevelt, maar drie elementaire vrijheden. En welke dat zijn, dat bewaar ik nog even als cliffhanger.

Goed, mijn verhaal begint. Ik nodig u uit mij te volgen.

I

Stelt u zich minister-president Mark Rutte voor. Hij staat in Vak K van de vertrouwde plenaire zaal van de Tweede Kamer, voor de verhuizing, voor de renovatie van het Binnenhof. Het is bijna twee jaar geleden, dus een jaar of drie op streek tijdens zijn derde kabinet, Rutte III. Het is net aan het begin van de Coronacrisis. De overheid en de politieke

leiding genieten op dat moment tamelijk veel vertrouwen om ons door deze crisis heen te loodsen. En al is het 1 april, de premier is serieus:

“We zijn natuurlijk een land dat in de kern diep socialistisch is. We hebben een eindeloze overdracht van geld (...), zodat er goede gezondheidszorg, goed onderwijs en sterke publieke voorzieningen zijn. Daar voel ik me als liberaal ook zeer bij thuis,” aldus minister-president Mark Rutte.

Ik stond wel even te kijken. Was dit een voorman van de VVD? De partij die sinds jaar en dag pleit voor minder overheid, voor lagere lasten voor burgers en vooral voor bedrijven, voor minder overheidsbemoeyenis en bovenal minder overheidsuitgaven?

Mark Rutte, die met zijn eerste twee kabinetten tientallen miljarden bezuinigde op de overheidsuitgaven. Op onze zorg, op onze AOW, en op de uitvoering van publieke diensten. En die zelfs bij de aanvang van zijn derde kabinet de grote bedrijven en aandeelhouders nog verder in de watten wilde leggen door de dividendbelasting helemaal af te schaffen. En toen dat niet lukte, de vennootschapsbelasting wilde verlagen.

Misschien voelde hij toen, twee jaar geleden, al goed aan dat de grenzen aan het verminderen van overheidsbemoeyenis en het bezuinigen op overheidsuitgaven rap in zicht kwamen. Want minder dan een jaar later viel het kabinet Rutte III over het kinderopvangtoeslagenschandaal. “De overheid heeft niet aan de hoge verwachtingen voldaan”, en “de rechtsstaat moet burgers beschermen en dat is hier op een vreselijke manier misgegaan,” zei de aftredende premier daarover.

De impact daarvan viel niet te onderschatten, want het vertrouwen in overheid en politiek was daarmee tot een dieptepunt gedaald.

En daarom moet volgens Rutte nu alles anders. De titel van het VVD-verkiezingsprogramma luidt: ‘nieuwe keuzes voor een nieuwe tijd’. En daarbij mag een geheel nieuwe bestuurscultuur niet ontbreken.

‘Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst,’ luidt uiteindelijk het coalitieakkoord, na een recordlange formatie. En niet alles is anders, de samenstelling van de coalitie is ongewijzigd. Het nieuwe kabinet heeft wel stevige ambities. Maar tegelijkertijd zijn er grote zorgen over de uitvoering. En er is twijfel of de grootse plannen zelfs maar van de kant zullen komen. Want de vraag is natuurlijk: Heeft dit nieuwe kabinet wel draagvlak?

Vorige week, bij het debat over de regeringsverklaring in de Eerste Kamer, zat het kersverse kabinet al direct in het nauw met een aantal van zijn belangrijke voornemens. De partijen van de coalitie bleken vooral naar elkaar te hebben omgekeken, maar niet naar andere partijen. De lengte en het verloop van de formatie blijken het vertrouwen van de oppositie en van de samenleving in het nieuwe kabinet niet echt geholpen te hebben. Diverse schandalen hebben het wantrouwen alleen maar verder gevoed. Dat straalt ook af op de politiek in den brede en de overheid als geheel. Dat het vorige kabinet – mede door een lange demissionaire status – niet in staat is geweest de broodnodige voortgang te boeken in de aanpak van een aantal van de grote en urgente problemen van deze tijd, heeft daarbij niet geholpen. Het wantrouwen van de burger is geenszins verdwenen en komt sterk tot uiting in de kritiek op de aanpak van de coronacrisis.

Het is dus niet zo vreemd dat politiek en overheid naarstig naar een nieuw vertrouwen zoeken. De politiek zoekt vertrouwen van de samenleving om nieuw beleid te kunnen maken, de overheid zoekt het vertrouwen van haar burgers om beleid uit te kunnen voeren. De staat en zijn onderdanen zijn dringend op zoek naar een nieuw sociaal contract dat het vertrouwen kan herstellen.

Vergis je niet, dit is een belangrijke zoektocht. Niet alleen voor de politiek en de overheid, maar voor de hele samenleving. Voor u, voor mij, voor ons allemaal. Voor ons onderlinge vertrouwen. En niet alleen voor ónze overheid en ónze samenleving, maar voor vele overheden en samenlevingen in dit tijdsgewricht. Vele landen zitten min of meer in hetzelfde schuitje.

En het mooie is: ik denk dat het kan. Ik denk dat wij – als samenleving – in staat zijn een nieuw sociaal contract te sluiten, waarmee we ook het vertrouwen weer kunnen herstellen. Maar dat kunnen we alleen samen, want het moet een contract van iedereen zijn. Dus denk met me mee.

Ik denk dat het kan, omdat we voorheen ook mochten rekenen op onze overheid. De overheid heeft ons immers wel degelijk heel vaak de nodige bescherming geboden. Veiligheid tegen bedreiging van buitenaf. Een deltaplan tegen watersnood, een dak boven ons hoofd dankzij sociale huisvesting – ooit wel - , rechtsbescherming. Publiek gefinancierd onderwijs, zorg voor iedereen en een verzorgingsstaat. Vadertje Staat voedde ons op, sprak ons soms streng aan, maar bovenal ook zorgzaam. En werd vertrouwd.

En wat ooit kon, waarom zou dat niet opnieuw kunnen? Omdat links in de oppositie zit en het politieke speelveld teveel door rechts wordt gedomineerd? De politieke kleur van de kabinetten tijdens de opbouw van de naoorlogse welvaartsstaat maakte anders niet veel uit. De basis werd gelegd door de Rooms-rode kabinetten onder Drees. Maar de grote stappen werden vooral in de jaren zestig gezet. De jaren zestig staan dan misschien bekend als revolutionaire jaren. Het zal best, maar negen van de tien jaar werd Nederland geregeerd door een centrumrechts kabinet. Die kabinetten baarden onder andere de Algemene Bijstandswet, de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten, de Wet Arbeidsongeschiktheid en de Wet op het Minimumloon. Dus waarom zou dat nu niet kunnen?

We zijn immers rijker dan ooit. Hebben meer middelen tot onze beschikking en we zijn vast niet minder intelligent geworden. En anders kunnen we tegenwoordig nog een beroep doen op de extra denkkraft van netwerken, van AI, en op veel meer informatie, op oneindig meer data. Dus ik weet zeker dat het – in theorie – nu makkelijk moet kunnen.

Sterker: in de coronacrisis heeft de overheid net als eerder al in de financiële crisis laten zien dat zij – wanneer dat ineens noodzakelijk blijkt – wel degelijk kan handelen in het algemeen belang, kan ingrijpen in economische en maatschappelijke processen, solidariteit kan organiseren om sectoren te stutten en banen te behouden. Aanvankelijk met veel steun. Maar ook onwennig, met onvoldoende uitvoeringscapaciteit en met een bevolking waarin al veel onvrede op stak en wantrouwen sluimerde.

Misschien moeten we daarom eerst de vraag stellen waar deze alom aanwezige onvrede en steeds sluimerend wantrouwen vandaan komen.

II

Wat ging er zo gruwelijk mis? Hoe heeft het vertrouwen in de overheid – in ónze overheid – zo'n enorme deuk kunnen oplopen?

Hoe hebben wij dat als samenleving laten gebeuren?

Dat het wantrouwen bij een deel van de bevolking diep zit, dat leidt geen twijfel. Ook niet dat dit wantrouwen breed wordt gevoeld. Van gebrek aan vertrouwen dat de overheid in staat is of überhaupt de wil heeft om de groeiende ongelijkheid aan te pakken, de klimaatcrisis te bezweren of de woningnood te ledigen, tot aan complottheorieën dat de overheid uit is op de totale controle en een Great Reset.

Ongetwijfeld zien sommigen in de lofzang van de premier op een "diep socialistisch" land slechts een extra bewijs voor het streven naar een communistische nieuwe wereldorde, waarvoor volgens Thierry Baudet, de Coronapandemie als breekijzer wordt gebruikt.

Ik vond Rutte's uitspraak vooral cynisch en potsierlijk.

Diep socialistisch, als beschrijving van de huidige staat van ons land,
na vier decennia neoliberal afbraakbeleid,
na een aanzienlijke vergroting van de macht van het kapitaal,
na het knechten van de verzorgingsstaat ten faveure van de vrije markt.

Sterke publieke voorzieningen? Een crisis in de gezondheidszorg! Lerarentekort! Ongekend onrecht, als gevolg van een falende de uitvoering van publieke dienstverlening. Bijvoorbeeld – maar zeker niet uitsluitend – bij de belastingdienst.

De overheid toont zich steeds vaker onbetrouwbaar en veel mensen voelen zich eerder bedrogen dan vertegenwoordigd. De gang van zaken rond de gaswinning in Groningen en het toeslagenschandaal zijn slechts twee van de recente dieptepunten.

De val van Rutte III was het resultaat van de BV Nederland als wingewest. Van langdurig bezuinigen op vitale, publieke sectoren. Op cruciale beroepen. Op het uitkleden van de sociale zekerheid van mensen om de lasten te verlichten voor het bedrijfsleven. Het was het resultaat van verzelfstandigen en privatiseren van voormalig overheidstaken. Van meer markt en minder overheid. Liberalisering, deregulering en flexibilisering zetten de zekerheden van mensen op de tocht. De burger werd consument. De zorg een markt. En onderwijs een product.

Het is de kaalslag van decennia neoliberalisme dat breed voor zoveel onvrede zorgt. En toch rekent de kiezer het vooral links aan. Links en elite zijn voor veel boze burgers synoniem geworden en rechts spint er vooral garen bij.

Hoe dan?!

Het is eigenlijk verrassend simpel. Maar je gaat het pas zien als je het door hebt.

Rechts was consequent voor een kleinere overheid. Bezuinigen op de publieke sector maakte dat mensen steeds vaker door de overheid werden teleurgesteld. Bezuinigingen op de sociale zekerheid dat mensen vaker in de kou werden gezet. Dat de overheid steeds minder bescherming bood. Dat die zelfde overheid de burger steeds vaker wantrouwend tegemoet trad. Logisch toch dat omgekeerd de burgers de overheid minder zijn gaan vertrouwen?

Het maakte de geesten nog rijper voor een houding dat de overheid zich 'niet met ons moest bemoeien.' Zo creëerde rechts haar eigen gelijk en noemde dat vrijheid.

Dát is het monster dat verslagen moet worden. Onthoud goed dat deze valse notie van negatieve vrijheid de overheid nimmer zal helpen om vertrouwen terug te winnen. Het zal de race naar beneden, naar steeds minder vertrouwen, slechts continueren en versnellen.

Van links daarentegen verwachten de mensen juist het sociale verhaal, de steun als het slecht gaat, als je, buiten je eigen schuld, door de markt vermorzeld dreigt te worden. Als je door je werkgever op straat wordt gezet, als je ziek bent of arbeidsongeschikt, of als je anderszins pech hebt in het leven.

Maar na de val van de muur en het verkondigde 'einde van de geschiedenis', schudde traditioneel links de ideologische veren af en werd geen alternatief meer geboden. Men had verwacht dat de markt getemd en het kapitalisme gebreedeld zouden worden. Niet dat juist de beschermende overheid gekooid werd en de ongetemde vrije markt vrij spel kreeg. Van Vадertje Staat werd verwacht dat deze naast je stond en niet tegenover je.

In Nederland werden de Paarse kabinetten gevormd. En in het Verenigd Koninkrijk, de VS en Duitsland voerden New Labour, de New Democrats en het Neue Mitte de neoliberale agenda van privatiseren, liberaliseren en dereguleren uit. Volgens de VVD-leider in die tijd, Frits Bolkestein, was, uitgezonderd de tegenstemmers van de SP, in Nederland iederéén liberaal. De beschermende overheid had in de politiek vrijwel geen bondgenoten meer.

Is het dan gek dat mensen de politiek zijn gaan wantrouwen? Mensen voelen zich verkocht. Verraden. Verweesd. Het sociaal contract tussen burgers en overheid is na 40 jaar uitverkoop verbroken. Vertrappeld. Verscheurd. Dóór de overheid.

Alleen: in de uiting van hun ongenoegen, wijzen de boze burgers vaak naar de verkeerde oorzaken en naar zondebokken.

En niet alleen in Nederland, maar in vele landen. Pim Fortuyn was een directe reactie op Paars en een voorbode van Geert Wilders en Thierry Baudet. De Tea Party en Trump waren een reactie op de New Democrats. Brexit op New Labour. De gele hesjes en de Freedom Convoys zijn meer uitingen van die breed gevoelde onvrede.

We kunnen en mogen mensen niet wegzetten als complotdenkers, wappies, idioten. Als ik iets geleerd heb van mijn gesprekken met de mensen uit de brede en diverse achterban die de FNV rijk is, dan is het dat het loont om eerst écht goed te luisteren naar wat mensen te zeggen hebben. Mensen uiten hun ongenoegen niet altijd in heldere maatschappelijke analyses en soms uiten ze zich ronduit onbeholpen. Maar dat wil niet zeggen dat je de geuite zorgen niet serieus moet nemen. In tegendeel. Want hun onvrede, hun wantrouwen is echt en heeft al te vaak goede gronden.

Want het is erg. Echt erg.

De inkomensongelijkheid is in de ontwikkelde landen van de OESO – de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling – van een historisch laag niveau in de jaren zeventig weer toegenomen. En niet zo'n beetje ook. De ongelijkheid neemt recordhoogtes aan en is in sommige landen zelfs weer uitgegroeid tot Victoriaanse proporties. En dat zeg ik niet als dichterlijke overdrijving.

Het netto publieke vermogen (bezittingen en staatsdeelnemingen min de staatsschuld) is de afgelopen decennia in de meeste westerse landen gereduceerd tot nul of zelfs onder nul, dankzij één grote uitverkoop van de verzorgingsstaat. We herinneren ons nog Thatchers motto: "Rolling back the state." Dat is helaas tot ver buiten het Verenigd Koninkrijk uitermate goed gelukt.

Jazeker, de private rijkdom is enorm gegroeid. Alleen niet voor iedereen. De superrijken werden vooral nog heel veel rijker, de armen bleven arm en nu bovendien steeds meer verstoken van publieke welvaart, van collectieve voorzieningen en van sociale zekerheid. En de middenklasse? Idem dito.

Was het allemaal dan de schuld van links? Nee, natuurlijk niet. Maar het wordt links wel aangerekend. Want links heeft er geen alternatief tegenover gezet.

III.

Is er een alternatief dan? Een alternatief dat het vertrouwen kan herstellen? Een nieuw sociaal contract voor onze samenleving?

Ja, dat is er. En echt, ik kom daar zo op.

Maar eerst moet ik een bekentenis doen. De hand in eigen boezem steken.

Want de vakbeweging had ook geen alternatief. Natuurlijk, er is intern altijd volop discussie, maar er werd geen fundamenteel alternatief uitgedragen. Zoals ook centrumrechtse kabinetten de verzorgingsstaat mee hadden opgebouwd en ook centrumlinkse kabinetten mee hadden afgebroken, zo deinde ook de FNV mee op de maatschappelijke mainstream.

Natuurlijk waren bezuinigingen op sociale zekerheid, marktwerking en flexibilisering van de arbeidsmarkt nooit populair bij onze achterban. Maar ook onze leden raakten eraan gewend om steeds meer als individu en consument te worden aangesproken en minder van het collectief of de overheid te verwachten. Veel leden vonden de FNV als zaakwaarnemer, als een soort sociale ANWB, wel prima. En waar werd ingeschat dat collectieve acties tegen ongewenste ontwikkelingen niet haalbaar waren, werd niet zelden gekozen voor het wegpoetsen van de scherpe randjes. En dan vooral voor het zittende personeel, ten koste van nieuwkomers.

En dus dachten we mee over flex en zekerheid. Met de bedoeling om de situatie voor uitzendkrachten ietsje beter te maken. En dachten we mee hoe het derde WW-jaar zelf maar te organiseren. Maar zonder alternatief en al meestribbelend merkten we dat de factor arbeid steeds verder verzwakt raakte. En ondertussen vonden wij onvoldoende aansluiting bij nieuwe groepen. En dus heeft de vakbond inderdaad aan kracht en aan relevantie ingeboet.

Het leidde er zelfs toe, dat sommigen dachten dat vakbonden achterhaald waren. Dat een moderne arbeidsmarkt geen bonden nodig had om de stem van de werkenden te laten klinken. De moderne werkenden waren zelf mondig genoeg!

Er kwam onder andere een alternatief voor de vakbond waar je geen lid van hoefde te worden om toch mee te mogen beslissen. Dat klinkt mooi, maar het resultaat was helaas nog een zogenaamde – wat ze in het buitenland gele bond noemen - zonder leden, vooral

afhankelijk van financiering door werkgevers. Waardoor werkgevers nog een vehikel kenden om echte vakbonden te kunnen passeren in de cao-onderhandelingen. Met een verdere verzwakking van de arbeiders, en de arbeid als gevolg.

Vroeger of later moet je dan bij jezelf te raden gaan. Een nadere analyse maken. Want onze leden kregen het voor de kiezen. Boos of teleurgesteld in de overheid, in de kou gezet door de werkgever en lang niet altijd geholpen door de vakbeweging. Soms werd het ons aangerekend, heel vaak ook niet, maar er sprak ook vaak geen kracht uit.

Want stel je voor dat je als fase-A-uitzendkracht in een distributiecentrum altijd maar beschikbaar moet zijn, maar recht hebt op niets? Je wilt je arbeidsvoorwaarden verbeteren, je wordt lid van de vakbond en steekt je nek uit. De volgende dag hoef je niet meer terug te komen. Want dat mag de inlener bepalen, zonder opgaf van redenen.

Of stel je voor dat je voor een groot callcenter werkt, keihard, want het callcenter heeft o.a. de GGD als klant, met heel veel telefoontjes voor testen, voor vaccinaties. Je hebt geluk en een vast contract. Maar ondanks keihard doorwerken krijg je nog steeds amper meer dan het minimumloon en je hebt nog steeds geen cent pensioen opgebouwd. Je vakbond trekt al tijden aan de bel en je probeert samen met de bond je collega's te organiseren. Maar de meesten hebben het te druk en zijn bovendien uitzendkracht of werken op een oproepcontract en gaan echt hun nek niet uitsteken. De uitzendkrachten prijzen zich zelfs gelukkig, omdat zij wel een klein beetje pensioen opbouwen.

Voorbeelden van hoe je vast kunt zitten in de draaideur van flex en in slechte arbeidsvoorwaarden, omdat jij en je collega's niet in groten getale lid zijn van een strijdbare vakbond. En zonder verbetering zien veel van je collega's het nut niet om van het magere loon ook nog eens vakbondscontributie te betalen. Gevangen in een vicieuze cirkel.

Onze analyse liet zien dat in veel sectoren de flexibele schil al lang niet meer bedoeld was om piek en ziek op te vangen. Het was een manier geworden om arbeid goedkoop en risicoloos voor de werkgever te maken. Het was een verdienmodel geworden dat – eenmaal door een grote speler in een sector geïntroduceerd – door de concurrentie heel snel gevolgd werd.

Maar in de kern was het overheidsbeleid. De bescherming van de arbeid is geleidelijk afgebouwd. Zowel door de arbeidsmarkt te dereguleren en bestaande regels te flexibiliseren, als door het steeds minder handhaven van de regels die er nog wel waren. Denk aan het niet handhaven op schijnzelfstandigheid. Maar ook de verzelfstandigingen en het aan- en uitbesteden hebben via de marktwerking de concurrentie verhevigd en steeds minder ruimte gelaten voor fatsoenlijk arbeidsvoorwaardenbeleid. Zelfs gemeentelijke instellingen gingen personeel op payroll-basis inhuren om op die manier de cao en werkgeversverantwoordelijkheid te kunnen ontwijken.

Ondertussen werden sociale zekerheid en scholingsmogelijkheden ingeperkt. Dat leidt niet alleen tot meer armoede, maar het betekent ook dat baanverlies een groter probleem wordt. Het tast de onderhandelingspositie van werkenden aan. Ooit had de bouwsector een uitgebreid scholingsinstituut. Naarmate een groter deel van het personeel met een onzeker contract werkte, droogde de financiering op. Er is nog maar een schim van over. Inmiddels is er juist in de bouw een schreeuwend tekort aan geschoold personeel.

De afgelopen jaren hebben we werkgevers en overheid aangesproken op deze race naar beneden. We hebben het met succes en moeite door campagnes en acties op de agenda kunnen zetten.

En hoewel we vertrouwen, positie en leden hebben verloren, zijn we met een kleine miljoen leden nog altijd een van de grootste maatschappelijke organisaties van ons land en als vakbond een van de best vertrouwde instituties.

We krijgen gelukkig ook heel veel wél voor elkaar – zowel collectief, als in de individuele belangenbehartiging en dienstverlening, maar dat zal ik graag in een andere lezing opsommen. Kern is en blijft: daar waar wij goed georganiseerd zijn, zijn de arbeidsvoorwaarden beduidend beter. Organiseren maakt een belangrijk verschil!

En niet onbelangrijk: onze analyse wordt steeds breder gedeeld. Bijvoorbeeld heel mooi verwoord door Coen Brummer, een hervormingsgezinde directeur van het wetenschappelijk bureau van het liberale D66: “De verhouding tussen arbeid en kapitaal is ontspoord door een enorme toename van flexibele arbeidskrachten en zzp’ers. Het ontbreekt aan bescherming voor werkenden, maar ook aan de regels die de samenleving beschermen tegen bedrijven en zelfstandigen die de samenleving laten opdraaien voor hun private voordeeltjes.”

De WRR heeft deze analyse verder verbreed en stelt dat de kwaliteit van de arbeid over de volle breedte in de afgelopen decennia minder is geworden. De raad spreekt over minder grip op geld, minder grip op werk en minder grip op het leven. Minder grip op geld komt overeen met onze analyse over onvoldoende werk- en inkomenszekerheid. Minder grip op het werk strookt naadloos met de afnemende invloed op arbeidsinhoud en arbeidsomstandigheden die onze leden ervaren. En minder grip op leven gaat over minder invloed op arbeidstijden en de moeite die het kost om arbeid, zorg en alles wat het leven verder de moeite waard maakt te kunnen combineren.

Grip gaat in eerste instantie over zekerheid. Kan ik mijn rekeningen wel betalen? Zoals de gele hesjes in Frankrijk protesteren tegen de elite in Parijs: zij maken zich zorgen om het eind van de wereld, wij om het eind van de maand! Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral, schreef Bertold Brecht al.

Maar het gaat ook om vrijheid en gelijkheid. Als je wel formeel vrij bent, maar je kunt in de praktijk nergens heen en je hebt de middelen niet om keuzes te maken, waarop moet je dan het vertrouwen baseren dat je zelf je toekomst vorm kunt geven? En als je officieel gelijke kansen hebt, maar je materiële kansen zijn nul komma nul, op wie of wat kun je dan nog bouwen?

Het marktfundamentalisme heeft niet alleen de publieke sector en de georganiseerde solidariteit uitgehold en daarmee de zekerheid van mensen, het heeft ook de verschillen en dus de ongelijkheid vergroot, én de vrijheid van mensen beknot. Er is inmiddels zo diep gesneden in de rechtvaardige overheid, dat zij haar kracht heeft verloren om mensen te beschermen tegen willekeur en machtsverschil. En dat kóst vrijheid. De al eerder aangehaalde directeur van het wetenschappelijk bureau van D66 noemt dat de vrijheidsparadox, dat de neoliberalen uit naam van de vrijheid in werkelijkheid de vrijheid van burgers juist hebben ingeperkt.

We hebben nu een overheid die zich op de borst klopt dat die zich vooral niet bemoeit met onze individuele vrijheid – maar intussen het vrijheidsbegrip daarmee stelselmatig vernauwt tot wat je alleen maar kunt bestempelen als ‘negatieve vrijheid’.

Grip gaat ook over zeggenschap. De veelgehoorde en ook zeer terechte klacht van burgers is: Je mag wel elke vier jaar stemmen, maar op je dagelijkse leven heb je nauwelijks invloed. Dat leidt tot onvrede, tot polarisatie en een gevoel van onveiligheid.

Wat is dan de conclusie? De brede onvrede in de samenleving geeft – ik zou haast zeggen: gek genoeg - vooral aan dat de verlichtingsidealen en -waarden nog springlevend zijn. Het wantrouwen richt zich immers vooral tegen de overheid als actor die zijn plicht verzaakt en de solidariteit om deze kernwaarden te beschermen heeft uitgehold. Wat ik zie als voorzitter van een club met een achterban die echt een dwarsdoorsnede is van de bevolking is dit: Als je de onvrede afpelt, dan is wat mensen eigenlijk willen: gewoon een nieuw sociaal contract met een betrouwbare partij.

IV

En daarmee kom ik aan de oplossing waarover ik had beloofd het te zullen hebben. We moeten komen tot een nieuw contract. Maar hoe krijgen we dat in deze gepolariseerde samenleving voor elkaar? Hoe krijgen overheid en burgers weer vertrouwen in elkaar? Dat is de hamvraag.

En dat begint met het vertrouwen dat het kan. Dat gaf ik eerder al aan. Waarom zou het niet opnieuw kunnen als het eerder ook kon?

En met het vertrouwen dat het ons ook gaat lukken. Dan kom ik toch weer even terug bij mijn opa, die altijd zei: ‘Je kunt misschien niet alles, maar wel heel veel – als je het maar echt wilt.’

Eigenlijk zijn het ook gewoon open deuren:

Als je polarisatie wilt tegengaan zul je verschillen moeten verkleinen en overbruggen, in plaats van vergroten. En als je perspectief wilt bieden, dan zul je voor houdbaar beleid moeten zorgen.

Dus geen roofoverval op onze planeet, geen plundering van de overheid en geen uitverkoop van de samenleving. Maar investeren in duurzaam verdienvermogen, brede welvaart en het welzijn van mensen.

Het goede nieuws is dat er een SER-advies ligt voor beleid voor de middellange termijn langs deze lijnen. En we constateerden al eerder dat het kabinet ook ambities heeft in die richting.

Maar nu: hoe krijgen politiek en overheid het vertrouwen en het draagvlak om de noodzakelijke ambities ook waar te kunnen maken?

Weet u nog?

Daarvoor moesten we afrekenen met de negatieve vrijheid!

Het beperkte begrip van vrijheid, als ‘in vrijheid kunnen genieten van je bezit’ en ‘doen wat je wilt, zonder staatsbelemmering’.

Dat was de door liberalen bezongen notie van vrijheid die vooral het gelijk van rechts steeds

bevestigde: steeds meer wantrouwen in de overheid en een roep om nog verder met rust te worden gelaten door die onbetrouwbare overheid!

Daar moeten we dus mee afrekenen. Want voor velen is deze vorm van negatieve vrijheid helemaal geen vrijheid. Zoals Klein Orkest zong, al vóór de val van de Muur: “Goed, je mag demonstreren, maar met je rug tegen de muur en alleen als je geld hebt, dan is de vrijheid niet duur.”

Maar ook hier zie ik - voorzichtig - goed nieuws. Want kennelijk is ook voor de liberale coalitiepartijen de polarisatie en het wantrouwen inmiddels een groter probleem dan een grote en ook herverdelende overheid. Immers, het wetenschappelijk bureau van D66 benoemt de vrijheidsparadox expliciet. En zelfs onze liberale premier voelt zich nu thuis in een meer socialistisch Nederland.

Daarmee lijkt er ruimte om terug te keren naar een meer oorspronkelijk begrip van vrijheid. Terug naar het ideaal van Franklin D. Roosevelt. Zijn New Deal berustte op het idee dat het volk alleen tot echte vrijheid kan komen als het politiek én economie controleert. De New Deal die in tijden van de Grote Depressie vertrouwen terugbracht. Die in Nederland inspireerde tot een Plan van de Arbeid. Een plan dat na de oorlog aan de basis lag van wat de verzorgingsstaat zou worden. Toen geluk nog heel gewoon was.

In de klassieke oudheid was vrijheid zelf dan ook een collectief concept, dat nog het beste kon worden beschreven met een begrip van zelfbestuur en democratie. Vrijheid als collectieve autonomie. Dat is de vrijheid, de democratie waarvoor in de Tweede Wereldoorlog is gevochten.

Ook vandaag geldt voor de meeste mensen: Vrijheid in de zorg is niet dat je zelf mag bepalen waarvoor je bent verzekerd en bij welke zorgverzekeraar. Vrijheid in de zorg is eerder dat je zelf een zorgverlener mag kiezen en bovenal dat je er zeker van kan zijn dat zo nodig de best mogelijke zorg beschikbaar is. Vrijheid is de zekerheid dat het onderwijssysteem aansluit bij de talenten en belangstelling van je kind zonder de noodzaak uit te wijken naar bijles. Vrijheid is ook voldoende aanbod van woningen. De zekerheid dat deze eerste levensbehoeften beschikbaar zijn, dat is pas vrijheid. En bij het garanderen van die zekerheid spelen het collectief, sturing door de overheid en georganiseerde solidariteit een sleutelrol.

In mijn optiek zijn er drie zeer elementaire elementen, drie voorwaarden waaraan moet worden voldaan om tot daadwerkelijke vrijheid te komen.

Ten eerste: om vrij te kunnen leven, moet je wel eerst kunnen léven. De basis moet dus op orde zijn: je moet vrij zijn van angst en vrij van gebrek. Veiligheid en bestaanszekerheid maken onlosmakelijk onderdeel uit van mijn begrip van vrijheid.

Ten tweede: mensen moeten vrij zijn om te kunnen zijn en worden wie ze willen. Dat betekent vrijheid van meningsuiting, van religie, van geaardheid, maar ook van ontplooiing, van organisatie en van collectieve actie. Om te kunnen worden wat je wilt is kansengelijkheid essentieel. En kansengelijkheid bestaat niet echt wanneer er grote machtsverschillen bestaan. Kansengelijkheid, machts- en vermogensongelijkheid moeten daarom actief worden bestreden wanneer we mensen vrijheid willen bieden.

Ten derde: Vrijheid is gedefinieerd in relatie tot anderen, in relatie tot verantwoordelijkheid. Je eigen vrijheid houdt op waar die de vrijheid van een ander raakt. Dat is een goed klassiek liberaal concept. Een begrip dat vrijheid feitelijk definieert als niet alleen een individueel, maar een collectieve afspraak. En dat betekent dat je – vanuit een gelijke aanspraak op deze collectieve vrijheid – de zeggenschap goed moet organiseren. Democratie en zeggenschap horen per definitie tot mijn vrijheidsbegrip.

Als de overheid nieuw vertrouwen zoekt, geef de mensen dan déze vrijheid: biedt veiligheid en zekerheid, bevorder de gelijkheid en vertrouw de mensen toe zelf mee te sturen. Want vertrouwen is in sterke mate wederzijds. Geef de mensen veel vaker het roer in handen. Niet als individu met individuele keuzevrijheid, maar collectief met zeggenschap. Dan krijg je voor de maatschappelijke en economische uitdagingen van deze tijd oplossingen mét draagvlak. Dan bevorder je het vertrouwen en krijg je plannen wél van de kant, wel uitgevoerd, met draagvlak. Dan kom je in een vicieuze cirkel omhoog, in een race naar de top.

Dat is de opgave voor alle maatschappelijke actoren: bestuurders, burgers, bedrijfsleven: Werk aan een samenleving die mensen weer zekerheid kan bieden. En aan een overheid die staat voor zo'n nieuw sociaal contract. Een sociaal contract tussen overheid en burgers, tussen werknemers en bedrijven. Ga werken aan het dichten van de diepe scheuren die in de samenleving zijn ontstaan.

Daar kan direct mee worden begonnen. Hoe? Het begin is simpel: Volg onmiddellijk de aanbevelingen vanuit werknemers - en werkgevers - om de doorgeslagen flex op de arbeidsmarkt te keren, opdat werk weer zekerheid gaat bieden. Versterk de sociale zekerheid. Verhoog direct het minimumloon naar 14 euro per uur, houdt de koppeling in stand en verhoog de AOW en het sociaal minimum evenveel!

En pak dan door! Maak werk van echte kansengelijkheid en bestrijd de vermogens- en machtsongelijkheid in dit land, ook op de woningmarkt. De macht van het kapitaal is veel te groot en ook het sociaal contract tussen bedrijven en de werknemers is verbroken. Verschuif lasten van arbeid naar winsten en vermogens. Maak eindelijk korte metten met belasting ontwijken door multinationals en superrijken. En geef de werkenden meer zeggenschap. Door werknemers meer zeggenschap te geven over de financiële koers en besluitvorming van een bedrijf, kunnen zij bedrijven helpen om besluiten te nemen die goed zijn voor alle belanghebbenden, niet alleen voor de aandeelhouders. Zo krijgen werknemers grip op hun werk. Bedrijven gaan zo besluiten nemen die goed zijn voor het verdienvermogen van het bedrijf op de lange termijn, voor de werknemers, en de samenleving als geheel. In plaats van zich kortzichtig blind te staren op snelle winst voor aandeelhouders op de korte termijn.

Geef mensen ook zeggenschap op andere terreinen. Oogst de ideeën die er zijn van ervaringsdeskundigen in de zorg, in het onderwijs. Luister naar oplossingen van mensen voor het oplossen van de wooncrisis, voor veiligheid op straat, voor het combineren van werk en privé, voor meer groen in de wijk... Je kunt de lijst zo lang maken als je zelf wilt. In het kort komt het erop neer: Werk aan een overheid die de mensen echt hoort, die mensen echt ziet staan en echt serieus neemt. Teveel mensen voelen zich ongehoord en onzichtbaar. Het antwoord op het gevoel niet mee te tellen? Laat mensen wel meetellen. Laat mensen meetellen, laat mensen mee bedenken en meebeslissen.

Had het niet heel veel wantrouwen gescheeld als er meteen was geluisterd naar de hartverscheurende verhalen van de slachtoffers van de toeslagenaffaire? Of als de mensen in Groningen een stem hadden gehad in het gaswinningsbeleid?

Zou het niet een goed idee zijn om de verplegenden en verzorgenden zélf te vragen waarom zoveel collega's de sector zo snel alweer verlaten of ziek thuis zitten? En wat er nodig is om meer collega's voor de sector te behouden en een aantrekkelijker werkperspectief te bieden? Idem voor andere tekortsectoren, zoals leerkrachten in het onderwijs, het veld in de veiligheid, de uitvoering bij het UWV en de belastingdienst, de technici in de energietransitie.

Dat is mijn oproep en die kan ik niet vaak genoeg herhalen: Luister naar de mensen en geef ze een stem! Want zij laten keer op keer zien dat er dan betere oplossingen komen. Zo zijn het bijvoorbeeld de werknemers van Tata Steel zelf die kwamen met verstandige plannen om het bedrijf veel sneller te verduurzamen en de vervuiling van de omgeving te stoppen. Zij hebben er immers een direct belang bij. Zij wonen daar ook.

Nog een suggestie: draai het huidige jeugdzorgstelsel om en zet de jeugdhulpverleners, de ouders, kinderen en jongeren zelf zoveel mogelijk aan het roer. Dat was de belangrijkste aanbeveling van Denktank De Jeugdsprong om kwetsbare jeugd wél de noodzakelijke zorg te kunnen geven.

We kennen als vakbeweging talloze voorbeelden van goede plannen van de werkvloer. Logisch, want wanneer kwamen belangrijke innovaties ooit uit de bestuurskamer, laat staan van de aandeelhoudersvergadering? Bijkomstig voordeel, en niet alleen voor de werkgevers: Als mensen grip hebben op hun werk en hun werktijden, dan gaan ze gelukkiger aan het werk. Dat is ook nog eens goed voor de productiviteit. Dat is pure winst voor de samenleving als geheel.

Kortom: als ergens problemen zijn, vraag het dan de mensen van de vloer, uit de wijk, van de straat en uit de praktijk. Dan krijg je oplossingen mét draagvlak. Dan krijgen mensen grip op hun leven, op hun werk, op hun leefomgeving. Dan creëren we een sámenleving. En uiteindelijk een nieuw vertrouwen. Een nieuw sociaal contract krijgen we alleen sámen voor elkaar!

Beste mensen, ik kom tot een afronding.

Ja, het kan! Er is hoop!

Maar u moet daarbij helpen. U moet uzelf helpen, uw samenleving helpen, uw overheid helpen.

De overheid hoeft slechts haar burgers echt te vertrouwen om vertrouwen te kunnen ontvangen. En wij, het volk, wij moeten laten zien dat we dat vertrouwen waard zijn. Want als wij niet in ons zelf geloven, hoe moet de overheid dan echte zeggenschap in onze handen leggen? Als wij zelf verantwoordelijkheid tonen, zelf het heft in handen te nemen, laten we zien dat de overheid ons ook echt kan vertrouwen.

Als wíj ons organiseren en collectief het roer in handen nemen in onze wijken en op ons werk, en ónze oplossingen aandragen voor de vraagstukken van economie en samenleving,

oplossingen mét draagvlak, omdat het onze éígen oplossingen zijn, dan tonen wij vertrouwen in onszelf en onze samenleving en pakken we zeggenschap. Zo krijgen wij grip op ons geld, op ons werk, op ons leven. Als wij samen grip krijgen op ónze overheid, dan herstellen wij het sociaal contract.

Beste mensen, ik ben trots dat ik leiding mag geven aan de FNV. Wij zijn de vakbeweging. Belangenbehartiger op het gebied van werk en inkomen. Maar we zijn ook méér dan dat. Veel meer.

Wij zijn een emancipatiebeweging. Een bevrijdingsbeweging! Ik zal blijven strijden voor de drie elementaire vrijheden:

- één: de basis moet op orde zijn. Iedereen moet kunnen leven vrij van angst. Veiligheid en economische bestaanszekerheid moet voor iedereen gegarandeerd kunnen worden. Wij blijven daarom strijden voor werk met zekerheid en een leefbaar loon en voor sociale zekerheid voor iedereen.
- twee: de vrijheid om te kunnen zijn en worden wie je wilt. Dat betekent kansengelijkheid voor iedereen en dus een radicale herverdeling van macht, van vermogen. Wij blijven daarom strijden voor emancipatie en we blijven bouwen aan tegenmacht. Want wie nu vermogen en macht heeft, geeft dat meestal niet zomaar op, maar het zal herverdeeld moeten worden.
- en ten slotte, drie: voor vrijheid in relatie tot anderen; vrijheid in verantwoordelijkheid. Iedereen moet zeggenschap hebben over zijn leven. Wij blijven altijd een democratische beweging en strijden voor echte zeggenschap en grip op geld, werk en leven.

En daarin doe ik ook een appel op u:

Want de samenleving, dat zijn wij. En als we die willen veranderen, dan moet dat samen. Mijn oproep aan u is: Leun niet achterover. Kom in actie, doe wat u kunt, waar u dat kunt. Voor die veiligheid, die zekerheid. Voor die gelijkheid, die solidariteit, die zeggenschap.

Want net zomin als de hele wereld wordt gestuurd door op macht beluste samenzweerdere, is er een onzichtbare hand die onze samenleving vormgeeft. Nogmaals: de samenleving, dat zijn wij. En onze toekomst, die schrijven we zelf.